

[Γ. Π. Σαββίδης, «Ακαδημαϊκή εισήγηση για τον Γιάννη Ρίτσο», *Εφήμερον σπέρμα*, Αθήνα 1978: βλ. ΕΚΕΒΙ].

Θέτοντας το απλό ερώτημα: «Τι εκόμισε στην ποίησή μας ο Γιάννης Ρίτσος;», θα προτείνω μια σειρά πορισμάτων, αλλά που ελπίζω πως ενδέχεται να σταθούν αφητηρίες για ουσιαστικότερη συζήτηση και έρευνα.

Φυσικά, καθεμιά από τις προτεινόμενες συνοπτικές απαντήσεις θα μπορούσε να τεκμηριωθεί με πολυάριθμα και κάποτε εκτενέστερα παραθέματα από το ποιητικό και δοκιμιογραφικό έργο του Ρίτσου. Τούτο όμως δεν μας επιτρέπει εδώ η οικονομία του χρόνου. Γι' αυτό και θα αρκεστώ, μονάχα όπου είναι απολύτως απαραίτητο, σε ελάχισονα παραδείγματα, διαλεγμένα ανάμεσα σε εκείνα που με ιδιαίτερη ενάργεια συνοψίζουν ορισμένες πλευρές της ποιητικής του.

Πρώτα-πρώτα, λουσόν, θα έλεγα πως με την ασυνήθιστη πια έκταση και την αδιάκοπη εξέλιξη του έργου του ο Γιάννης Ρίτσος μας βεβαίωσε πως και στην νεότερη ποίηση η ποσότητα δεν είναι ασυμβίβαστη με την ποιότητα. Γιατί η αστείρευτη ροή της ποίησής του –είτε με την μορφή μακρόστιχων, πολύστιχων συνθέσεων, είτε με την μορφή λακωνικών επιγραμμάτων– ελέγχεται και διωλίζεται συνεχώς από την άγρυπνη, ξύπνια καλλιτεχνική και κοινωνική συνείδηση του ποιητή. Παράδειγμα (εξ όνυχος τον λέοντα!) το ακόλουθο μονόστιχο επίγραμμα που τιτλοφορείται «Στίχος»:

Γέυση βαθιά του τέλους προηγείται του ποιήματος. Αρχή.

Δεύτερον: με την ένταση και την ποικιλία του έργου του, μας έδειξε πως η κοινωνική ή και πολιτική ποίηση δεν είναι καταδικασμένη να κινείται ανάμεσα στην αρνητική σάτιρα ή στην επικαιρική, κομματική συνθηματολογία. Ο μασκαρεμένος ιδεαλισμός είτε ο προσωπολατρικός μεσσιανισμός που χαρακτηρίζουν τόσες υποτιθέμενα θετικές εκφάνσεις της «στρατευμένης ποίησης», στον Ρίτσο αντικαθίστανται όλο και πιο σταθερά από τον έμφυτο πραγματισμό του και το τρυφερό αίσθημα συντροφικότητας που τον πλημμυρίζει. Προσέξτε, παρακαλώ, πώς εξελίσσεται το ακόλουθο ποίημα που τιτλοφορείται «Όχι πολιτική»:

*Ανάμεσα σε τόσες νύχτες, τόσους βράχους, τόσους σκοτωμένους
–είπε–
εσύ Επανάσταση, μας άνοιξες τις φαρδιές λεωφόρους
για μια παναθρώπινη συνάντηση. Τις νύχτες αφουγκράζομαι τα
βήματα,
ακούω τα βήματα. Έρχονται. Πλησιάζουν.
Κι αυτό το τόμπανο το απόμακρο, μέσα στη σκόνη και στον ήλιο,
μόνο,
σα μια γυμνή καρδιά, δίχως τη συντροφιά των χάλκινων, κατάμονο,
δίνοντας πάντα το ρυθμό στα βήματα των σημαιών. Ο σαλπικτής
έχει σωπάσει.
Δε χρειάζονται πια εγερτήρια στους εγερμένους.*

Προτού σκοουλίσουν οι στρατιώτες τον ιδρώτα τους,
είχαν αρχίσει κιόλας να στοχάζονται το δρόμο που 'χαν διανύσει,
το δρόμο που έμενε, τ' αγκάθια, τη σιωπή και, γενικά, το δρόμο.
Παρατηρούσαν κιόλας το παγούρι τους –το γνώριζαν–
πριν πιουν ή αφού ήπιαν. Θετικό σημάδι. Διέκριναν
το φιλικό του σχήμα στρογγυλό σαν όρκος και σα μνήμη. Θετικό
σημάδι,
σαν το παλιό σημείο του σταυρού επάνω στο ψωμί ή πριν από τον
ύπνο.

Αν τίποτ' άλλο δεν κερδίσαμε, –είπε– μάθαμε τουλάχιστον
πως αύριο θα συναντηθούμε. Αυτό διδάσκουμε,
αυτό κηρύττουμε, μην κάνοντας καθόλου κήρυγμα,
γιατί όποιος λέει πως αγαπάει ό,τι αγαπάει, δεν κάνει κήρυγμα,
λέει μονάχα εκείνο που δε θα μπορούσε να μην πει.

Τρίτον: ο πραγματισμός του, συνδυασμένος με μια σπάνια οπτική όσο και απτική
ευαισθησία και μνήμη, τον οδήγησε στην καταγραφή χιλιάδων εικόνων,
αντικειμένων, χειρονομιών και στιγμιότυπων της καθημερινής ζωής μας – μια
καταγραφή που θα μπορούσε ίσως να χαρακτηριστεί πεζογραφική, αν ο ποιητής δεν
τους χάριζε τέτοιο συναισθηματικό βάρος, ώστε σε αυτά να κατατίθεται η εμπειρία
μιας ολόκληρης ζωής και ενός ολόκληρου κόσμου. Διαβάζω ενδεικτικά το ποίημα
που τιλοφορείται «Το νόημα της απλότητας»:

Πίσω από απλά πράγματα κρύβομαι, για να με βρείτε ·
αν δε με βρείτε, θα βρείτε τα πράγματα,
θ' αγγίξετε εκείνα που άγγιξε το χέρι μου,
θα σμίξουν τα χνάρια των χεριών μας.

Το αυγουστιάτικο φεγγάρι γυαλίζει στην κουζίνα
σα γανωμένο τετζέρι (γι' αυτό που σας λέω γίνεται έτσι)
φωτίζει τ' άδειο σπίτι και τη γονατισμένη σιωπή του σπιτιού –
πάντα η σιωπή μένει γονατισμένη.

Η κάθε λέξη είναι μια έξοδος
για μια συνάντηση, πολλές φορές ματαιωμένη,
και τότε είναι μια λέξη αληθινή, σαν επιμένει στη συνάντηση.

Τέταρτον: αυτό το αίσθημα της συντροφικότητας, που «επιμένει στη συνάντηση»,
τον έσπρωξε να επιδιώξει «με καιρό και με κόπο» (όπως προστάζει ο Σολωμός) την
μεγαλύτερη δυνατή φραστική απλότητα και κυριολεξία, χωρίς να φτωχύνει την
γλώσσα ή να αμβλύνει την υποβολή της, με τρόπο που η ποίησή του να γίνεται
άμεσα κατανοητή, σε πρώτο επίπεδο, από τον κάθε Έλληνα. Σχετικά πρόωμο
τεκμήριο είναι το ακόλουθο απόσπασμα από το *Καπνισμένο Τσουκάλι*:

Και να, αδελφέ μου, που μάθαμε να κουβεντιάζουμε
ήσυχα-ήσυχα κι απλά.
Καταλαβαίνομαστε τώρα – δε χρειάζονται περισσότερα.

*Κι αύριο λέω θα γίνουμε ακόμα πιο απλοί
θα βρούμε αυτά τα λόγια που παίρνουν το ίδιο βάρος σ' όλες τις
καρδιές, σ' όλα τα χείλη
έτσι να λέμε πια τα σύκα: σύκα, και τη σκάφη: σκάφη,
κι έτσι που να χαμογελάνε οι άλλοι και να λένε: «τέτοια ποιήματα
σου φτιάχνουμε εκατό την ώρα». Αυτό θέλουμε και μεις.
Γιατί εμείς δεν τραγουδάμε για να ξεχωρίσουμε, αδελφέ μου, απ' τον
κόσμο,
εμείς τραγουδάμε για να σμίξουμε τον κόσμο.*

Πέμπτον: ανάμεσα στην απλότητα και στην απλοϊκότητα, ανοίγεται συνήθως ένα χάσμα σιωπής. Το χάσμα αυτό ο Ρίτσος το γεφύρωσε πραγματικά, όχι με τραγούδια μελοποιημένα από τρίτους οσοδήποτε προικισμένους, αλλά όταν ανακάλυψε πως οι σημερινοί ποιητές αναγκάζονται – για να δανειστώ μια έκφρασή του – να «φτιάχνουν τις φράσεις τους πάνω στο πρότυπο της σιωπής». Όχι βέβαια σιωπώντας, ούτε παρασιωπώντας, αλλά με όλες τις δυνατότητες που προσφέρει ο πλάγιος λόγος, η διακριτική έμφαση του δισταγμού, το δραματικό άλλοθι, η νόμιμη άμυνα της ειρωνείας, αλλά ιδίως η ρηματική επεξεργασία της ίδιας της σιωπής, που την καθιστά έναρθρη. Παράδειγμα και υπόδειγμα οι ακόλουθοι στίχοι του:

*Το ποίημα είναι
τ' αρνητικό της σιωπής.
Μια μέρα
μέσα στο οξύ των λέξεων εμφανίζεται
το πρόσωπό της.
Τα μάτια της διόλου κλαμένα.
Τα τρία διαμάντια
ασάλευτα απαστράπτουντα
καρφωμένα στο στήθος της.*

Έκτον – για να προχωρήσουμε σε κάπως ειδικότερα γραμματολογικά θέματα: οι δύο πρώτες συλλογές του (*Τρακτέρ* και *Πυραμίδες*), αναδρομικά κοιταγμένες, μας πείθουν πως ο Καρυωτάκης δεν ήταν ένα σπαραχτικό αδιέξοδο για την παραδοσιακή ποίησή μας, αλλά μια ηρωική αφετηρία για την νεότερη.

Έβδομον: αφομοιώνοντας βαθμιαία τα οργανικά στοιχεία του σουρρεαλισμού, ο Ρίτσος έδωσε ξανά κοινωνικές διαστάσεις και νέο ανθρωπιστικό περιεχόμενο στο πιο επαναστατικό λογοτεχνικό κίνημα του αιώνα μας.

Όγδοον: προσαρμόζοντας στην δική του ευαισθησία, την λεγόμενη ιστορική είτε μυθολογική αίσθηση που ο Έλιοτ και ο Καβάφης επανέφεραν στην νεότερη ευρωπαϊκή ποίηση, έδωσε στην ώριμη εργασία του (κυρίως με την ανανεωμένη μορφή του δραματικού μονόλογου και του τραγικού χορού) κάτι που ο ίδιος ονομάζει *Τέταρτη Διάσταση* – και που, σύμφωνα πάλι με δικά του λόγια, μπορεί να περιγραφεί ως εξής:

«Μια αίσθησαν όταν ένας ανειδίκευτος διαβάζει για την ιδιοσυστασία της ύλης και αντιύλης, για την διάσπαση του ατόμου ή για την τέταρτη διάσταση – μια μπερδεμένη αίσθηση θαυμασμού και κόυρασης, παντοδυναμίας και ασημαντότητας, ακριβόλογης ασάφειας και αθανασίας. Μια αίσθηση, τέλος, ανεξήγητης μοναδικότητας του ανθρώπου –

των αναγκών του και των δυνατοτήτων του. Με μια λέξη θα λέγαμε : κάτι το αποκαλυπτικό, αν δεντρομάζαμε κάτι τέτοιες λέξεις».

Ένατο: δεν θα ήταν δίκαιο να τελειώσει τούτη η σχηματική απαρίθμηση των δώρων που έφερε στην ποίησή μας ο Ρίτσος, χωρίς να αναφερθούν οι μασορικές πολύτροπες μεταφράσεις του ποιημάτων του Μπλοκ, του Μαγιακόφσκη, του Ερενμπουργκ, του Αττίλα Γιόζεφ, του Ναζίμ Χικμέτ, καθώς και οι σημαντικές ανθολογίες του Ρουμάνων, Τσέχων και Σλοβάκων ποιητών – έμπρακτα δείγματα της ευγνωμοσύνης του ή της αλληλεγγύης του για μείζονες είτε ελάσσονες ομότεχνους που γλωσσικά μέναν απρόσιτοι στον μέσο Έλληνα αναγνώστη.

Δέκατο και τελευταίο άφησα ίσως το κυριότερο, που ανοίγει στον καθένα μας την δυνατότητα να προεκτείνει τούτες τις απαντήσεις σε εκατονδέκα άλλα σημεία.

Εννοώ: την ενεργητική παρουσία του Ρίτσου ανάμεσά μας στις πιο κρίσιμες ώρες του έθνους· την ισοτιμία που δημιουργεί το έργο του ανάμεσα στον ποιητή και στον λαό του – αυτήν που ο ίδιος συνοψίζει με την ποκνή φράση: «Η ποίηση δεν θέτει όρους αποδοχής της, αλλά τους δημιουργεί αυτούς τους όρους».

Για όλα τούτα – και πόσα άλλα που η κλεψύδρα αφήνει ανείπωτα – η Φιλοσοφική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τιμάει απόψε τον ποιητή Γιάννη Ρίτσο με τον ανώτερο ακαδημαϊκό τίτλο, και τον ευγνωμονεί που σαράντα χρόνια τώρα υψώνεται, κολόνα και φωνή της Ρωμιοσύνης.

(10 Ιουνίου 1975)